

de l'Eixample: debat

Josep Roca Cladera

Quan es compara Barcelona amb altres ciutats, penso en París. Amb altres mitjans i d'una altra manera, allà s'ha plantejat una ciutat moderna i s'ha fet amb aquells edificis-façana davant dels bulevards, amb grans places i avingudes com la de l'Opéra. Per què la modernitat es planteja així a París i no a Barcelona? Jo penso que una de les coses originals de Barcelona és que, amb els seus defectes i amb els seus valors, és una ciutat de petitburgesos, sense un poder polític fort, i no s'afronta fer-hi llocs monumentals. Dit això, l'enginyer, en matèria d'urbanització, pensa principalment en infraestructures i alineacions i dóna llibertat per a la resta; i això és el que fa Cerdà per Barcelona. Després, el que queda és que, dins la seqüència parcel·lació, urbanització i edificació de què parla Magrinyà, s'han d'anar trobant solucions, de manera que el tema de la gestió esdevé central.

Abans d'abordar aquest tema de la gestió, i per mirar de comprendre millor Cerdà, crec que val la pena de parlar dels fracassats bulevards de Garriga i Roca, al·ludits en diverses comunicacions. Per què Cerdà, ja en el seu projecte inicial, és tan poc sensible a allò que s'està fent en moltes ciutats europees, per exemple a Viena amb el famós Ring? Per què, en canvi, dissenya aquestes ridícules rondes de vint o trenta metres? La nostra hipòtesi –la de Javier García-Bellido– és que Cerdà va ser completament realista, seguidista respecte a allò que se suposava que estava compromès per l'emprèstit per a enderrocar les muralles, fruit d'aquella Reial Ordre de 6 d'octubre de 1854 que oferia com a garantia el valor dels solars que generaria la demolició i, per tant, en determinava la privatització. Però Glòria Santa-Maria dubta que aquell emprèstit es portés a la pràctica, i de fet nosaltres no n'hem trobat constància documental, de manera que la seva posició escèptica és molt plausible. Si això fos així, Cerdà no estaria predeterminat per una situació *de facto* des del punt de vista de la propietat, sinó que, o bé caldria atribuir la migradesa de les rondes a una falta de sensibilitat respecte als espais, típica dels enginyers, o bé a un predomini de la idea de mercat sobreposant-se a qualsevol altra consideració.

Pel que fa a la gestió, Magrinyà ha descrit un sistema que penso que és discutible, més basat en la cessió que no pas en l'expropiació. Jo crec que la gestió de l'urbanisme –sóc professor de gestió urbanística, se suposa que alguna cosa n'hauria de saber, no?– és un dels grans fets desconeguts, i en els estudis històrics no se li ha donat importància. El sistema de producció de l'Eixample: es basat en la cessió o en l'expropiació? o encara, com ha suggerit Marina López a propòsit de la plaça

de Catalunya, en una servitud d'ús públic? El sentit comú –el que jo explico a classe– és que l'expropiació és anterior a la cessió. La cessió és un procediment del segle xx, de mitjan segle xx: és la llei de 1956 la que la generalitza. Per descomptat, la fórmula de la cessió ja ve històricament fonamentada, però en el context del concepte de la propietat liberal del segle xix, de ple domini, és inconcebible, en principi, la cessió *motu proprio*. La llei d'eixample de 1864, per exemple, el que fa és fomentar la cessió dels espais necessaris per a vials a canvi de beneficis fiscals: descomptes o bonificacions a les contribucions territorials. Realment: teniu documentada la cessió com una forma normal de gestió a l'Eixample de Barcelona? Jo m'atreveixo a dir que no ho pot ser i aventuro que, en canvi, pot haver estat rellevant el principi de la servitud, és a dir el costum de cedir a l'ús públic, en qualitat de servitud de pas, espais que són de propietat privada.

Ramon Grau

En la pràctica municipal de Barcelona al segle xviii, hi ha una tradició de cessió com a resultat de la negociació dels permisos d'obra, quan hi ha voluntat pública d'eixamplar o regularitzar els carrers, amb eliminació de voladissos, per exemple. No és una cessió incondicionada, és clar, però és un antecedent. I el resultat són nous espais de titularitat pública.

Josep Roca Cladera

El xviii no és vàlid com a argument, com no ho són els segles anteriors, perquè no hi ha un concepte de propietat liberal assentada, com al xix. Per tant, a menys que sigui per motius de tradició, no estic segur que el mecanisme de la cessió hagués pogut adquirir tanta importància a Barcelona com per diferenciar-la respecte a la resta de les ciutats de l'Estat.

Ramon Grau

Sobre això en parlaran segurament altres persones, però jo diria que hi ha un conjunt de legislació urbanística barcelonina en la qual la frontera de la revolució liberal no és molt i molt clara, perquè ja en el segle xviii hi ha una concepció burgesa del funcionament de la societat i de la propietat urbana.

Ferran Armengol

Alguna cosa hi ha en aquest sentit de continuïtat a banda i banda de la revolució liberal. A l'Eixample de Barcelona, per exemple, va tenir molta importància una forma jurídica tan tradicional i tan desenvolupada a Catalunya com el cens emfitèutic. L'emfiteusi, amb la seva divisió entre domini real i domini útil, va permetre alleujar l'aportació de capitals i fou un instrument de promoció urbanística. No penso que la servitud hagi pogut tenir-hi un gran relleu.

Benet Oliva

Com ha apuntat Grau, quan Espinós, a final del segle xviii, obre els carrers de Barbarà i Sant Ramon, pacta amb l'Ajuntament les cessions de les vies com a nous espais públics. Per tant, el mecanisme ja existia.

Marina López Gual·lar

Pel que fa a la gestió urbanística de l'Eixample, el primer que caldria dir és que aquells anys que van de l'aprovació del pla Cerdà fins a l'inici de la Restauració, són temps mogudíssims i de canvi constant d'orientació, perquè la legislació emanada dels ministeris no és coherent, de manera que hi ha una discussió persistent, en el si de l'Ajuntament de Barcelona mateix, entre la Comissió d'Obres i la de Governació, sobre quines lleis cal obeir i sobre el model de gestió urbanística. Això s'accentua amb la Revolució de 1868, amb la confusió legal que creen documents com les *Bases para una legislación de obras públicas*, perfectament introduïdes per Ferran Armengol en la seva comunicació i famoses per la seva pretensió alliberadora. Fins a quin punt –es pregunten les Comissions municipals– aquestes *Bases* de 1868 deroguen la llei d'eixample de 1864? Fins a quin punt cal entendre que l'autonomia municipal, emfàticament proclamada per la Revolució Gloriosa, anul·la les competències estatals en urbanisme? La nova legislació del Sexenni recorda força la ideologia cerdaniana, aquell optimisme, aquella modernitat tan optimista, amb marca il·lustrada, que creu que, un cop creada una necessitat social, la iniciativa privada hi acudirà i, a més, trobarà el mitjà ideal per a satisfer-la.

És molt interessant la postura de l'Ajuntament de Barcelona respecte a Cerdà. Només cal entrar a l'Arxiu Municipal i remenar papers per saber que a Cerdà se'l va admirar molt, però, alhora, que els gestors municipals mai el seguiren en aquell entusiasme. Com ja s'ha dit, hi havia a Barcelona una llarga tradició de cedir la part destinada a via pública pels propietaris, i quan edificaven en carrers de nova formació, com alguns del Raval, la regla –que Cerdà reproduïx, per cert– és que els que edifiquen en una banda del carrer cedeixen la meitat de l'amplada que ha de tenir i els que construeixen davant en cedeixen l'altra. Respecte a aquesta tradició, la llei d'eixample de 1864 tingué un efecte absolutament negatiu, i l'Ajuntament hagué de lluitar contracorrent, mirant de fer-se poc a poc amb el control de la gestió i el retorn a les cessions tradicionals.

Joaquim Sabaté Bel, en una tesi doctoral que admiro moltíssim, es va prendre la molèstia d'entrar en allò que un estudiós de la vida municipal anomenava “el pou tancat d'allò que passa als ajuntaments” i d'analitzar els papers de la Junta d'Obres Públiques de l'Ajuntament de Barcelona, constituïda vers 1780, fins al moment de l'eixample; i en aquells papers queda documentat el principi de la cessió i la seva aplicació continuada. L'any 1863 l'Ajuntament atorgava els permisos d'edificació als solars de l'Eixample condicionats a la cessió. És aleshores que arriba la llei de 1864 i, com Armengol ha dit molt bé, els ajuntaments tenen moltes dificultats per interpretar les lleis, però els propietaris particulars no en tenen cap ni una: les aprofiten totes. De manera que, a partir d'aquest moment, l'Ajuntament topa amb la realitat que els propietaris es neguen a cedir gratuïtament l'espai destinat a vies públiques. És en aquest context que cal entendre com va rebre l'Ajuntament la proclamació de l'autonomia municipal per la Revolució de 1868: com una oportunitat de fer una ciutat bloquejada per la impossibilitat de fer els carrers projectats per Cerdà pagant indemnitzacions. Però les expectatives aixecades per la legislació del Sexenni van quedar ràpidament exhaurides, i el període es tancà sense que realment els obstacles a la urbanització haguessin estat remoguts.

La plaça de Catalunya no es va fer en aquesta etapa perquè, amb independència del valor projectual del disseny de Francesc Daniel Molina, que Josep Roca Cladera aprecia tant en relació amb la idea de Cerdà i el simple dibuix de les noves alineacions fet per Serrallach, Molina plantejava l'expropiació amb indemnització com la fórmula per fer-la possible. I aviat va arribar algú, a l'Ajuntament, que va constatar que, si calia passar per aquesta fórmula, el municipi no tenia recursos i la plaça esdevenia impossible. Mentrestant, s'engegava la urbanització de la Ciutadella. I com es va fer? En primer lloc, l'Estat va cedir els terrenys, i els propietaris (o aspirants a propietari) no van tenir ni ocasió de treure el cap. En segon lloc, l'Estat va habilitar els recursos, mitjançant el permís de vendre una part dels terrenys per fer edificis particulars i aplicant-ne els rèdits a la construcció dels nous espais públics: vies, mercat i parc. I finalment, l'Estat va deixar la gestió de l'obra en mans de l'Ajuntament amb les mínimes interferències. Bé. Això a Barcelona fou l'excepció, no la regla; i evidentment, la raó és que Barcelona no és una capital, i per això de tant en tant hem de fer aquestes coses tan criticades, i tan òbvies i tan lògiques, com una Exposició Universal o uns Jocs Olímpics.

Altrament, i per fer un apunt sobre les observacions a propòsit del disseny de la plaça de Catalunya, cal constatar que ha estat sempre un espai definit per les alineacions del seu perímetre, no per la seva arquitectura. I per no repassar tota la "creativitat" arquitectònica que ha intentat fer-la passar d'una categoria a l'altra, recordaré sols que el projecte més ambiciós per donar-li forma, superant les construccions de nivell no excel·lent arreglerades a les quatre bandes del quadrilàter, fou el de Pere Falqués i consistia a construir-hi una còpia de la columnata de Bernini al Vaticà, amb la mateixa funció ocultadora de l'entorn que l'original romà.

Josep Roca Cladera

Estic totalment d'acord amb que Cerdà fa alineacions i no projectes, i aquest és el problema. Des de 1860 fins a 1864, que és quan apareix la llei d'eixample, Cerdà és el facultatiu tècnic encarregat pel Govern Civil de tirar endavant l'Eixample, i dibuixa uns plans generals, uns plans "particulars" i uns plans geomètrics parcel·lars. Si es miren aquests darrers, es veu que *de facto* s'està parlant de cessió.

Però cal diferenciar períodes i cal diferenciar territoris. En el cas dels terrenys de les muralles, no té sentit parlar de si hi va haver cessió o no: l'Estat els va subhastar amb la delimitació que deixava ja l'espai pels carrers, i punt. Amb la plaça de Catalunya, s'entra en la dinàmica de l'expropiació a causa de les alineacions de 1859, que no la preveïen. Més enllà de les rondes, en aquesta gran superfície que multiplica per deu la ciutat antiga, la variable important en els càlculs *a priori* és que poder urbanitzar segons un pla permetrà als propietaris unes grans plusvàlues que compensen amb escreix la pèrdua dels bocins destinats a via pública. Entre 1865 i 1868 hi ha un *impasse*, però Cerdà havia deixat establert un model –que va permetre obrir la Gran Via, per exemple–, i a partir del reglament de la llei de 1864 l'Ajuntament tornarà a participar en la gestió.

Pel que fa a la dimensió de les rondes, tot deriva de que Cerdà parteix del principi de la igualtat, i per això considerava que, si un carrer era més ample, s'estava donant un avantatge a les seves façanes. I com que, en aquesta visió idealitzada de la modernitat que comentàvem ara, Cerdà pensava que, a la llarga, el casc antic quedaria submergit per la nova ciutat, projecta una ronda de trenta metres –deu més que els carrers ordinaris– perquè és una via d'unió entre dos teixits diferents, però no li vol donar més importància que aquesta.

Ramon Grau

Penso que hi ha dues coses que es poden afegir al debat sobre per què Cerdà no va tenir la sensibilitat que li hauria fet afegir un gran bulevard.

En primer lloc, mirem qui té aquesta sensibilitat. La té l'Ajuntament i la formalitza a través del seu arquitecte, Garriga i Roca. I la té justament per reclamar per a ús públic la propietat que l'Estat s'ha autoatorgat; és a dir, que probablement el disseny de Garriga i Roca és molt bonic i fins i tot pugui ser considerat excel·lent des del punt de vista arquitectònic, projectual; però sobretot és funcional respecte a uns interessos concrets que, en aquell moment, són els de l'Ajuntament de Barcelona en pugna amb l'Estat. Perquè mentrestant, el que anava fent Cerdà –el que li pertocava fer com a tècnic al servei del Govern Civil– era delimitar les parcel·les destinades a les subhastes.

I en segon lloc, hi ha una raó teòrica que podria aparèixer *a posteriori*, perquè la trobem a la *Teoría general de la urbanización*, publicada el 1867. Cerdà, no sols no volia privilegiar un espai respecte a un altre, sinó que pensava que l'espai antic havia de ser homologat progressivament, o sigui que hi ha d'haver una transacció, perquè no es pot fer la reforma d'entrada i de cop, i hi ha també un període de transició, que al final ha de portar la igualació entre els diferents teixits. Per això no vol constituir una ronda tan ampla que marqui la diferència i que es constitueixi en una barrera contra la unificació de la ciutat. I en això, és absolutament il·lustratiu el seu debat amb el cèlebre i desconegut Ruperto Lacosta, defensor del pla de Rovira i Trias, que és, justament, un pla radioconcèntric que preveu una gran diferenciació qualitativa dels espais i en delimita les peces mitjançant vies d'amplada extraordinària i rondes expressament separadores.

Josep Roca Cladera

Hi ha constància que la *Teoría general* ja és escrita el 1863...

Ramon Grau

En qualsevol cas, és posterior al pla de 1859, i per això feia jo la reserva, perquè el pensament de Cerdà, tot i que molt coherent, evoluciona mogut per les experiències que va vivint. Per exemple, és en el context del seu pla de reforma interior de Madrid, el 1861 –no arran del pla de Barcelona, que és sobretot d'eixamplament–, quan se situa explícitament respecte a Rousseau i a la revolució política. Segons Cerdà, a partir de la comprovació simple que els homes eren infelïços, Rousseau va arribar a la conclusió que calia capgirar-ho tot; mentre que, si hagués anat a estudiar concretament d'on procedia aquella infelicitat de l'home

modern, hauria vist que procedia de la incomoditat de l'hàbitat urbà; i si hagués arribat a aquesta conclusió, hauria proposat una teoria urbanística. I després, no a la memòria de l'avantprojecte de 1855 ni a la del projecte de 1859, sinó a la *Teoría general* dels anys 60, és quan Cerdà expressa actituds que, des del punt de vista de l'historiador, són sublimes. Ho és el gran argument que parteix de la constatació de la incomoditat de la ciutat antiga, observa que totes les coses que ara resulten incòmodes, en el seu moment van tenir la seva raó de ser, i conclou que, per tant, no hem de condemnar els nostres passats; el que hem de fer és construir el que ens pertoca a nosaltres, el que ens cal per desenvolupar-nos (la qual cosa implica, és clar, destruir tots els obstacles).

Josep Roca Cladera

Per acabar d'entendre el lent llançament de l'Eixample, és bo de recordar que hi ha una crisi econòmica molt forta arran del crac de 1866 que s'allarga per tot el Sexenni i fins a la Restauració. Hi ha una caiguda de la construcció fins ben entrat el decenni de 1870 que, en certa manera, ajuda a passar les dificultats en la relació entre les administracions públiques i els propietaris.

Ramon Grau

Amb la Restauració, els propietaris arriben a l'Alcaldia a través de la persona de Manuel Girona, un capitalista especialment gasiu (potser per això es va fer milionari). És en aquest context que es fan projectes, estudiats per Marina López, que, de fet, anorreen la plaça de Catalunya, com un de molt bonic degut a August Font i Carreras. La presència dels grans contribuents a l'Ajuntament de Barcelona com a regidors és un element a tenir present, perquè, en moments d'incertesa jurídica, els propietaris estaven més inclinats a participar en política: era una manera de neutralitzar el que les lleis prerevolucionàries, postrevolucionàries o pararevolucionàries podien fer per amenaçar l'exercici dels seus drets individuals.

Glòria Santa-Maria

Un altre apunt sobre els bulevards. Quan aprova el projecte de Garriga i Roca el 1861, l'Ajuntament addueix la motivació següent: la ciutat antiga tenia unes zones d'esbarjo, als passejos sobre les muralles i al seu entorn, que es perdran quan es faci l'Eixample, perquè es privatitzen aquells espais; és per això que cal un bulevard de circumval·lació de seixanta metres d'amplada que proporcioni esbargiment a la gent de la ciutat vella. Aquesta és l'argumentació constant. I què passa? Com que l'Estat, a partir dels anys 1861 i 1862, subhasta setmanalment terrenys, al capdavant el bulevard no es pot fer, perquè és impossible oposar-se als nous propietaris ni expropiar.

Isabel Moretó

La discussió sobre els bulevards és una discussió sobre el tipus de ciutat. Jo he treballat sis anys al districte de Ciutat Vella i he pogut comprovar que aquesta part antiga té un problema suposo que estructural –com es diu ara–, que és endèmic i irresoluble. I és que la trama de Cerdà pesa molt sobre la ciutat histò-

rica, hi està present: present en les dimensions dels carrers als quals estan habituats els constructors, en que als antics no hi entren les màquines, en que els sistemes de rehabilitació no hi poden ser moderns, etc. Penso que la genialitat de l'Eixample són les seves proporcions, per això considero Cerdà com un artista, perquè treballa amb la forma, no sols amb les alineacions, sinó que arriba a una proporció molt bona. I amb el bulevard, si s'hagués pogut gestionar mitjançant la cessió o mitjançant l'expropiació, el resultat hauria estat una manera de cosir la ciutat vella amb la trama nova que li hauria permès de subsistir com una cosa amb entitat pròpia. Hauria estat integrada per la ciutat, per l'altra escala urbanística.

Mercè Tatjer

És molt interessant pensar com hauria actuat un bulevard d'aquest tipus. Estic d'acord amb que a la Ciutat Vella li pesa molt l'Eixample, i en aquests darrers anys, en el procés de gentrificació, l'Eixample és el gran competidor de la Ciutat Vella. I és que, de fet, a hores d'ara, l'Eixample és ja també un centre històric. I representen una part de l'argument de la meua comunicació sobre la zona del portal de Sant Antoni, a mi em sembla que potser un bulevard de seixanta metres hauria estat una barrera. El que he pogut constatar és que les rondes de trenta metres –la meitat– han permès una total permeabilitat entre el barri antic i la zona nova, de manera que, des de l'inici de l'Eixample fins molt avançat el segle xx, la identificació dels veïns no era pels noms de Raval o Eixample. El que es deia era: “viu al barri del Mercat de Sant Antoni...”, i això podia voler dir tant el carrer de la Cera com el del Comte Borrell.

Ramon Grau

A l'entorn d'aquesta confrontació entre rondes i bulevard i els efectes respectius sobre el conjunt urbà, em sembla oportú tornar a la comparança amb altres ciutats. Un cas amb similituds i diferències igualment suggestives respecte a Barcelona és Torí. És també, com Barcelona, un emplaçament romà, amb planta ortogonal; però a diferència de la nostra ciutat, no creix molt al llarg de l'Edat Mitjana, i això fa que el traçat bàsic es mantingui i no hi apareguin elements radials o poc formalitzats. Justament quan Barcelona sofreix una involució per pèrdua de capitalitat, Torí l'adquireix, i a partir del segle xvi va creixent per successives eixamples, totes fortificades, fins al 1809, i sense trencar mai amb l'ortogonalitat d'origen. Potser per això, a Torí no hi ha ni rondes ni bulevards perimetrals.

En el cas de Viena, hi ha una ciutat medieval amb muralla i glacis, però no hi ha l'àmplia zona polèmica que veiem a Barcelona; de manera que al segle xix, quan arriba el moment d'enderrocar les muralles, els ravals radials, penosament urbanitzats, són a quatre-cents metres com a màxim –no ho sé ben bé–, i, per tant, el que hi ha és just l'espai per fer-hi el Ring amb la seva processó d'edificis públics a banda i banda. És molt diferent a Barcelona, que el que té davant és el repte d'urbanitzar una plana quasi verge, fins arribar a Gràcia, Sants o el Clot, i més enllà, fins el riu Besòs.

Malgrat tot, és clar que hi ha un cert projecte de “ring” a Barcelona, que és el bulevard, i, encara després, els projectes d'arreglar amb les rondes un seguit

de grans edificis públics, com la Universitat, realment construïda, o l'edifici per a les institucions d'ensenyament finançades per la Diputació, a la Ronda de Sant Pere, també presentat per Mireia Freixa. O els projectes que volen legitimar la primera plaça de Catalunya, com l'edifici de Correus o l'Estació Ferroviària Central. Si repassem la llista de projectes arquitectònics d'aquest tipus, veurem que depenen de la decisió estatal, però l'Estat no va tenir mai la voluntat d'enaltir la ciutat de Barcelona fins al punt de donar-li uns elements arquitectònics que justificuessin aquell tipus d'operació urbanística amb grans espais i una magnificència que, per definició, es reservava per a la ciutat de Madrid.

Hi manca, doncs, aquest inversor i promotor: l'Estat. Per tant, el bulevard o la ronda monumental és impossible, no solament –o no principalment– perquè l'Estat era el propietari dels terrenys sinó perquè en aquests terrenys hi veia sols l'oportunitat de fer bossa; no hi havia cap voluntat política d'utilitzar aquella propietat en pro de l'enaltiment de la ciutat de Barcelona, fins a convertir-la en una segona capital. Això és el que entendrà molt bé Rius i Taulet en la generació següent i n'assumirà la càrrega, sobretot amb la celebració de l'Exposició Universal de 1888.

Marina López Guallar

L'Estat espanyol, l'Estat liberal, és pobre. Quan crea la Junta Consultiva d'Obres Públiques la fa finançar per les diputacions provincials i pels ajuntaments, i es tracta d'un organisme de l'Administració central!

Ramon Grau

... és allò que García de Enterría ha teoritzat meravellosament en ple segle xx, el 1960: que el gran avantatge del model napoleònic d'Administració és que les prestacions de serveis les fa l'Estat central, però són les entitats locals les que en sufraguen les despeses. Segons aquest cèlebre jurista, aquesta és la gran saviesa del règim napoleònic, de la qual Espanya –l'Espanya contemporània– no s'hauria de separar.